

Ohto Manninen (Suomen sotahistoriallinen seura 26.10.2011)

Suomi saa menettämänsä alueet takaisin korkojen kera

Suomen tavoitteet jatkosodassa

Tarkoitukseni on hahmotella sitä, millaisia sotatavoitteita Suomella oli ja millaisia kaavailuja julkisten tavoitteiden taustalla oli. Itsestään selvää toki oli, että Suomi haluttiin säilyttää itsenäisenä ja demokraattisena valtiona. – Otsikosta lähtien on meidän mentävä ajassa hieman taaksepäin.

Vuosituhanen vaihtuessa keskusteltiin Suomessa vilkkaasti Saksan ilmavoimien komentajan, sotamarsalkka Hermann Göringin Suomeen lähettämästä rauhantekokehotuksesta. Göring varoitti Suomen entisen pääministerin T.M. Kivimäen kautta suomalaisia tuhoutumisen vaarasta ja lupaili tilanteen korjaamista rauhanteon jälkeen. Asian merkityksen arvioimisessa on kuitenkin merkittävää se, että Göringin mielipiteille ei voinut antaa samaa arvoa kuin Hitlerin ja saksalaisten muutoin koko talvisodan jatkuneelle kylmälle pidättyvyydelle. Ratkaiseva, hieman vähemmän huomiota herättänyt asia Göringin viestissä oli, että Saksa hyökkäisi Ruotsiin, mikäli länsivaltain joukkoja tulisi Pohjolaan. Siihen Suomessakin uskottiin, kun se oli maailman kovien realiteettien mukainen. Suomen hallituksessa näyttää olleen varsin yleinen ajatus, että Saksan tullessa mukaan sotaan, Suomi saattaisi joutua jaetuksi Neuvostoliiton ja Saksan kesken kuten Puolalle oli käynyt. Göringin uhkaus vaikutti suomalaisten rauhantahtoon enemmän kuin kevyeltä tuntunut lupailu, että rajoihin voitaisiin saada korjaus rauhan tultua. Realistinen politiikka ei tällaisia tulevaisuudenhaaveita voinut ottaa huomioon.

Neuvoja Neuvostoliiton vaatimuksiin taipumiseen Saksasta oli tullut toistuvasti syksyllä 1939. Saksan neuvon tehoa heikensi diplomaattinen kiertely ja koristeellisuus ja osittain vaikutusvaltaisen natsijohtajan Göringin mutkittileva yksityispolitiikka. Marraskuun alussa Göringin luona pääsi käymään suomalainen kreivi Armfelt, joka toimi Berliinissä eräiden autotehtaiden Skandinavian edustajana. Hänelle Göring kehotti Suomea antamaan Neuvostoliitolle Hangon tai jonkin saaren. "Hankohan oli vain majakka, jota tarvittiin navigointia varten." Hän hämmästyi kuultuaan, että Hanko olikin kaupunki. Göring selitti, että 3½ miljoonaa ei saa vastustaa suurvaltaa. "Euroopassa ei tule olemaan muuta kuin suurvaltoja. Pienet häviävät. Mahdollisesti tulevaisuudessa Pohjolassa olisi uusi ryhmä." Göring kuitenkin vihjasi myös, että tilanne voisi kääntyä ja että oli voitettava aikaa.

Kenraali Waldenin luonnehdinnan mukaan Armfeltin tehtävänä oli saattaa Suomen hallituksen ja sotamarsalkan [Mannerheimin] tietoon, että Göringin mielestä Suomen oli harkitsematonta ryhtyä sotaan suurvaltaa vastaan. Myöhemmin tulisi kyllä sellainen aika, jolloin Suomi saa takaisin ne alueet, joita siltä nyt vaaditaan ja jotka sen olisi luovutettava. Saksaan ei Suomessa luotettu, koska se saattoi pelata Neuvostoliiton hyväksi.¹ Jälkeenpäin Göring ottikin venäläisten kanssa keskustellessaan kunnian siitä, että oli kehottanut suomalaisia myöntymään Neuvostoliiton ehtoihin.

Talvisodan aikana lupailut jatkuivat. Göringin houkutteluna oli lupaus, että suursodan päättyessä voittoa Saksa hankkisi Suomen luovuttaman alueen takaisin. Tällaisia viestejä Suomen Tukholman asiainhoitaja Erkkö sai ”vähintään kerran viikossa” Göringin ruotsalaisilta ja tanskalaisilta emissaareilta eli sanansaattajilta, kuten hän 22.2. asian ilmaisi Englannin lähettiläälle Malletille. Erkon mielestä lupaukset oli tulkittava Saksan yritykseksi hajottaa Suomen ja Ruotsin yleistä mielipidettä. Kohta tämän jälkeen Kivimäki jo mainitun kerran tapasi Göringin. Hitlerin luo häntä ei päästetty.

Kivimäki muisteli vuonna 1965 Göringin maininneen, "että Saksan voitettua sodan saisimme koron kanssa takaisin sen, mitä menettäisimme". Ragnar Nordströmin muistelmissa kerrotaan

Göringin eteisessä lähtiäisiksi sanoneen Kivimäelle: "Muistakaa, että teidän on tehtävä rauha millä ehdoin tahansa. Takaan, että kun lyhyen ajan kuluttua lähdemme sotaan Venäjää vastaan, saatte kaiken takaisin korkoineen."

Göringin puheesta Kivimäelle on tavallaan säilynyt vielä yksi versio. Kenraalimajuri Paavo Talvela kirjasi muistiin, mitä valtakunnanmarsalkka 18.12.1940 kertoi tunnoistaan talvisodan aikana:

"Kun Suomen sota sitten alkoi, ja Suomi taisteli hyvin, alkoi Saksassa syntyä uudelleen myötätuntoa Suomea kohtaan. Hänen /Göringin/ käsitys oli kuitenkin, että Suomen piti tehdä rauha niinpian kuin oli mahdollista aivan siitä riippumatta, kuinka paljon maata oli luovutettava. Pienikin, vaikka kuinka pieni kappale itsenäistä Suomea olisi ollut parempi ja jättänyt tulevaisuuden mahdollisuudet avoimiksi kuin se, että Suomi olisi täysin lyöty. Hän - - oli vakuutettu siitä, että minkä Venäjän karhu Suomesta nielaiseekin, sen se vastaisuudessa oksentaa takaisin.

Mistään suorasta lupauksesta ei tässä siis ollut kysymys, mutta vuonna 1941 Göringin puheet muistettiin.

Suomen laajentumisajatus tuli esille suomalaisen SS-pataljoonan perustamista edeltävissä neuvotteluissa maaliskuun alussa 1941. Suomen Berliinin-lähettiläs Kivimäki muisteli puolta vuotta tapahtuman jälkeen kohtaamistaan SS-päätöimiston päällikön Bergerin kanssa: *Siihen aikaan oli jo yleisesti puheena sodan alkaminen Venäjää vastaan, joten saatoin - - - suoraan kysyä, mitä etuja Suomi saisi, jos se osanotollaan tavallaan julistautuisi solidaariseksi Saksan kanssa. Tällöin ei ainoastaan annettu ymmärtää, vaan ilmoitettiin nimenomaan, että Saksa sodassansa Venäjää vastaan pitää huolta siitä, ettei Suomi ainoastaan saa entisiä rajojansa, vaan sellaiset rajat kuin se haluaa.*

x x x

Sotilastietä Saksasta tulleiden tiedustelujen vaikutusta oli, että Suomen sotilasjohdossa tammikuusta 1941 alkaen voimistui ajatus omien operaatioiden mahdollisuudesta seuraavassa sodassa. Siihenastisen passiivisen "taistelu viimeiseen mieheen" -ajattelun sijasta katsottiin voitavan pohtia myös hyökkäysmahdollisuuksia. Varsinaisten operatiivisten suunnitelmien asteelle nämä ajatukset eivät tosin kevään kuluessa edenneet.

Sotilasjohdon kaavailuihin liittyi jo alusta alkaen myös ajatus Itä-Karjalan vapauttamisesta. Kenraali Talvela kirjoitti uutena vuotena 1941 muistikalenteriinsa tätä koskevan toivomuksen. Saksan maavoimien yleisesikuntapäällikön Halderin koettaessa tammikuun lopussa saada Suomen yleisesikuntapäällikkö Heinrichsin ilmaisemaan suomalaisten käsitykset Leningradin-suunnasta viittaamalla Inkerissä asuviin suomalaisiin, Heinrichs vastasi, että suomalaisilla oli sukulaiskansoja muuallakin itärajan takana, esimerkiksi Aunuksessa.

Kenraali Heinrichsin tammikuun lopussa Halderille ja helmikuun lopulla Saksan Norjan joukkojen esikuntapäällikölle Buschenhagenille lausumista ajatuksista ilmenee, että hän kaavaili suomalaisten hyökkäystä Aunukseen ja aina Petroskoihin asti. Itä-Karjalan kaavailussa saavuttamaan sijaan oli vaikuttanut kaksi tekijää. Toinen oli se, että saatiin kuulla saksalaisten suunnittelevan hyökkäystä Murmansiin ja Kantalahteen, mikä tietysti helpottaisi suomalaisten hyökkäystä Aunukseen. Toinen syy oli se, että Itä-Karjalan sotilaallinen merkitys oli talvisodan aikana huomattu ajateltua suuremmaksi. Neuvostoliitto oli silloin yllättäen pystynyt keskittämään suuria hyökkäysjoukkoja Suomen itärajalta käyttämällä hyväkseen Itä-Karjalan liikenneyhteyksiä. Samalla suomalaiset olivat huomanneet myös sen, että hyökkäysten voima oli heikentynyt, sitä mukaa kuin ne olivat edenneet yhä pitemmälle Suomen alueelle, koska huoltoyhteydet olivat heikentyneet. Suomen pääesikunnassa näyttää heränneen ajatus, että juuri itärajalla voitaisiin käyttää hyväksi Suomen armeijan vahvaksi puoleksi havaittua liikkumiskykyä erämaassa. Hyökkäys olisi suunnattava sinne, missä omat toimintamahdollisuu-

det vastustajaan verrattuna olisivat hyvät. Itään etenemällä parannettaisiin omaa strategista tilannetta huomattavasti: vastustajan hyökkäysasemat miehittäisiin, se menettäisi sekä itä-länsi-suunnassa rakentamansa tiet että pohjois-etelä-suunnassa huoltonsa selkärangan (Muurmannin rautatien). Vesistölinjalle Vienanmeri-Ääninen-Laatokka etenemällä lyhennettäisiin puolustuslinjoja tuntuvasti.

X X X

Suur-Suomen muodostamisajatus ei ollut Suomessa uusi tai outo. Se kuului 1920-luvulla painostusryhmiksi paisuneiden heimojärjestöjen ajatusmaailmaan, vaikka niiden käytännön toiminta paljolti rajoittuikin aatteelliseen kansallisuusaatteen ja heimoromantiikan leimaamaan työhön ja Neuvostoliiton alueelta Suomeen paenneiden heimopakolaisten ja Neuvostoliitossa elävien, väestönsiirtojen kohteiksi joutuneiden tai muuten hädänalaisiksi koettujen heimolaisten auttamiseen.

Suur-Suomesta puhuivat varsinaisten heimojärjestöjen - joita olivat mm. Akateeminen Karjala-Seura, Karjalan Kansalaisliiton Itä-Karjalan komitea ja Inkerin Liitto - lisäksi mm. Itsenäisyyden liitto, suomalaisuusjärjestö Suomalaisuuden Liitto sekä sotaveteraanijärjestöt Vapaussodan Rintamamiesten Liitto ja Suomen Heimosoturien liitto. Poliittisista ryhmittymistä Isänmaallisella Kansanliikkeellä ja myös pienillä kansallissosialistisilla järjestöillä oli ohjelmassaan Suur-Suomen muodostaminen.

Käsitykset Suur-Suomen laajuudesta olivat vaihtelevia. Yleisimmin tähän käsitteeseen luettiin Itä-Karjala (Viena ja Aunus), Inkeri ja Kuolan niemimaa. Vain utopistisimmista kaavailuissa puhuttiin myös Viron, Länsi-Pohjan ja Ruijan kuulumisesta suureen Suomen heimojen valtakuntaan. Esimerkkejä määritelmistä näemme Ahlqvist-Oksasen laulussa Suomen valta ja Nurmion Jääkärimarssissa.

Kun Saksan ja Neuvostoliiton välille syttyvästä sodasta alkoi levitä huhuja, oli heimoaateen renessanssi voimakas. Pidettiin varmana, että Saksa siihenastiseen tapaansa kukistaisi idän suurvallan nopeasti. Kävi vielä niin, että kenraalimajuri Talvela ja everstiluutnantti Ragnar Nordström, jotka olivat hoitaneet yhteyksiä saksalaisiin, olivat ne sotilashenkilöt - tosin nyt reservissä -, jotka aiemmin olivat toimineet näkyvimmin heimorintamalla.

X X X

Sotahuhujen yltäessä kevättalvella 1941 kaikkein sisimmän piirin ulkopuolelle alkoi spekulatioita luovutettujen alueiden takaisinsaamisesta levitä. Saksan kulttuuripropagandaa Suomessa huhtikuussa levittänyt kirjailija Günther Thaer kirjoitti raportissaan Alfred Rosenbergille, että "useiden saksalaisten vastuuton suhtautuminen" ruokki Suomessa käsitystä, että pian olisi edessä sota Saksan ja Neuvostoliiton välillä ja että Helsingin keskusteluissa "kukki" toive saada menetetyt alueet takaisin Saksan avulla.

Huhtikuun lopulla 1941 lisääntyi myös Suomen poliittisen johdon mielenkiinto Itä-Karjalan kysymykseen. Viimeistään touko-kesäkuussa Suomen johtomiehille kävi ilmeiseksi, että Saksan aikomuksena sodan syttyessä olisi hävittää Neuvostoliitto. Presidentti Ryti ryhtyi valmistautumaan siihen, että Suomen olisi paalutettava itselleen Venäjältä osat, jotka kansallisten, sotilaallisten ja taloudellisten syiden perusteella voitaisiin Suomeen liittää. Näissä valmisteluissa on nähtävissä halu luoda väestöllisesti ja taloudellisesti elinkelpoinen kokonaisuus, joka pystyisi vastustamaan muualta - myös Saksasta käsin - odotettavissa olevia paineita. Siksi Ryti antoi asiantuntijoiden tehtäväksi laatia Saksaa varten vahvat perustelut.

Rytin kiinnostus ilmeni siten, että hän pani alulle hankkeen, jonka tarkoituksena oli tieteellisin modoin perustella saksalaisille Itä-Karjalan kuuluminen Suomeen. Hän antoi tutkimustehtävän - ehkä jo huhtikuussa - tunnetulle maantieteen professorille Väinö Auerille. Toukokuussa työhön pyydettiin mukaan myös historiantutkimuksen edustaja, dosentti Eino Jutikkala. Kesällä mukaan

vielä otettiin asiantuntijaksi kansatieteilijä Kustaa Vilkuna.

Tässä vaiheessa Kivimäki lähetti Rytille kirjeen, jossa hän kertoi häneltä kysytyn, mitä Suomi olisi vaatinut Neuvostoliitolta, mikäli Suomi olisi voittanut talvisodan. Toukokuun lopulla ns. sisäpiiri lähetti Saksaan toivomuksia Saksan muka Neuvostoliiton kanssa aloittamia neuvotteluja varten. Toivomuksiin kuului kenraalimajuri Airon laatima viisivaihtoehtoinen rajasuunnitelma, jonka perusteet olivat sotilaalliset..

Auerin-Jutikkalan tutkimuksen tarkoitus oli oikeastaan kahtalainen. Ensinnäkin oli määrä todistaa Itä-Karjalan ja Kuolan kuuluminen Suomeen, mutta toiseksi oli todistettava, että Itä-Karjala ei kuulunut kenellekään muulle, ei ainakaan Saksalle ja Norjalle. Suomalaiset olivat saaneet jo 1940 varsin kirjavia tietoja saksalaisten Pohjois-Eurooppaa koskevista valtiollisista suunnitelmista.²

Kun jo aiemmin oli kuultu huhuja Saksan laajentumisaikomuksista pohjoissuunnalla ja kun saksalaisten nyt tiedettiin sotatilanteessa pyrkivän Murmanskin ja Kantalahden haltuunottoon, tuntui Suomen poliittisesta johdosta nyt aiheelliselta varata itärajan takaisia alueita. Auer muistelee Rytin lausuneen tehtävänantotilaisuudessa: "Jos Saksa voittaa ja Neuvostoliitto häviää, niin Itä-Karjala on meidän. Se olisi julkaistava selkeästi." Ryt kiinnitti huomiota siihen vaikeuteen, joka ilmenisi, kun saksalaisille piti kirjoittaa Suomen hyväksi niin, että saksalaiset eivät huomaisi toimittavan vastoin heidän pyrkimyksiään

Auerin ja Jutikkalan työn tulos ilmestyi vasta myöhäissyksyllä 1941 nimellä Finnlands Lebensraum. Sitä pidettiin yleisesti "pääministerin kirjana". Auer muistaakin pääministeri Rangellin olleen mukana jo - ilmeisesti huhtikuussa tapahtuneessa - tehtäväksiantotilaisuudessa, ja Jutikkalan pyysi mukaan työhön pääministerin sihteri, maisteri L. A. Puntila. Kirjoitustyökin tehtiin sitten pääministerin alaisuudessa toimineessa tiedotuslaitoksessa. Vielä keväällä 1941 suunnitelman toteuttamisella ei kuitenkaan pidetty mitään kiirettä. Jutikkala tosin kävi kohta Auerin luona keskustelemassa kirjan julkaisemisesta ja tehtävien jaosta, mutta kirjoittaminen ei päässyt alkuun ennen jatkosodan syttymistä.

Vastaava poliittinen kirja oli Rytin vireille panema historiantutkija Jalmari Jaakkolan Suomen idänkysymys (Die Ostfrage Finnlands)

Kaikki nämä tulevaisuudenkuvat riippuivat kuitenkin siitä, löisikö Saksa Neuvostoliiton. Sen vuoksi Suomen johto vältti määrittelemästä yli vuoden 1939 rajan ulottuvia rajatavoitteitaan. Nekin rajatoivomukset, jotka toukokuussa 1941 esitettiin Saksalle, peruttiin pisimmälle ulottuvilta osiltaan ja rajoitettiin selväsanaisesti koskemaan vain neuvotteluratkaisua. Saksan hyökkäyksen edetessä kesällä nopeasti selitettiin, että karhun taljaa ei tullut jakaa ennen kuin karhu oli kaadettu. Syksymmällä, kun ei enää uskottu sotaretken päättyvän vuoden 1941 puolella ja kun alkoi näyttää ilmeiseltä, että ainakin läntisten suurvaltain sana painaisi sodan jälkeisessä rauhankonferenssissa, ilmoitettiin, että nyt valloitetujen alueiden kohtalosta päätettäisiin vasta sodan ratkettua.

Suomen ulkopoliittikan halu välttää rajapäämäärien ilmaisemista johtui suurelta osalta myös sisäpoliittisista tekijöistä: sosiaalidemokraattien ja ruotsalaisen kansanpuolueen kriittiset huomautukset hallituksen politiikasta antoivat aiheen pelätä, ettei yksimielisyyttä saavutettaisi, jos rajoista ryhdyttäisiin keskustelemaan. Siksi keskustelua vältettiin. Suomen hyökkäysten onnistuminen ja laajojen alueiden miehitys vuoden 1939 rajan takaa muokkasivat yleistä mielipidettä siihen suuntaan, että nämäkin alueet tulitaisiin liittämään Suomeen. Valtion tiedotuslaitos tuki omalta osaltaan tätä mielipidekehitystä, ja se saattoikin omien tarkkailumahdollisuuksiensa avulla todeta, että myös työväestön ja ruotsinkielisten keskuudessa lisääntyi halukkuus hyväksyä nämä päämäärät. Yleinen mielipide yhtenäistyi edelleen, kun tavoitteet voitiin perustella puolustuksellisilla (puolustuslinjojen siirtäminen lyhyille rajoille), humanitäärisillä (itäkarjalaisten heimoveljien vapauttaminen neuvostovallan kurjuudesta) ja vieläpä kansainvälisioikeudellisilla (Tarton rauhan velvoitukset itäkarjalaisten itsemääräämisoikeudesta) näkökohdilla.

Suomen alueelliset varaukset olisivat jääneet täysin merkityksettömiksi, jos niitä ei olisi

esitelty rajojen ratkaisussa merkittävimäksi ajatellulle suurvallalle, Saksalle. Sopivimmaksi tavaksi presidentti Ryti valitsi syyskuussa 1941 epävirallisen keskustelun Saksan lähettilään von Blücherin kanssa. Rytin aloitteen jälkeen myös Suomen Berliinin-lähettiläs T. M. Kivimäki ryhtyi Auswärtiges Amtissa ja Saksan epävirallisen ulkopoliittikan piireissä esittelemään näitä samoja rajalinjoja. Huhtikuussa 1942 hän saattoi kirjoittaa keskustelusta valtiosihteeri von Weizsäckerin kanssa raporttiinsa:

Suomen ajattelemat uudet rajat Kuolan niemimaata myöten ja suomalaisista heimoista muodostettava protektoraatti siitä itään käsin eivät enää olleet vieraalleni uusia asioita ja sitä koskevat ajatukset herättivät mielenkiintoa. Kartan avulla tutkittiin tarkoin Suur-Suomen rajoja.

Rytin kaavailemat Suur-Suomen rajat pysyivät vuodesta 1941 vuoteen 1942 ilmeisesti suurin piirtein samoina: raja alkoi Jäämereltä, kulki Kuolan niemimaan itäpuolitse ja jatkui Viananmeren Äänislahdesta etelälounaaseen Äänisjärven kiertäen, Syvärin eteläpuolitse Laatokkaan ja Nevaa - jos Leningrad ei jäisi suurkaupungiksi - tai Rajajokea pitkin Suomenlahteen. Kuolan niemimaa oli liittynyt suomalaisten kaavailuihin, kun saksalaiset hermostuivat pohjoisen olojen hankaluuteen. Hitler vahvisti Saksan luopumisen marraskuussa 1941. Samalla hiipui Quislingin Norjan haave levitä Petsamon yli itään. Mainittu protektoraatti oli mm. tulevan rauhanpääministerin Antti Hackzellin ajama ajatus, että Saksalla olisi Suur-Suomen itäpuolella laaja Komin metsäprotektoraatti.)

Sotamarsalkka Mannerheimin käsitykset rajoista noudattelivat sotilaallisia näkökohtia. Hän laaditutti hallitusta varten alaisillaan perusteltuja ehdotuksia suositeltaviksi strategisiksi rajoiksi, ja näissä ehdotuksissa rajat olivat suhteellisen kaukana idässä. Mannerheim ei kuitenkaan peitellyt skeptisismiaan kuullessaan saksalaisten suunnitelmista Venäjän pysyvistä nujertamisesta. Niinpä hän esitti epäilyksiä strategisesti arkaluonteisten Kuolan niemimaan ja Leningradin lähistön sisällyttämisestä Suomen tavoitteisiin. Toisaalta hän näyttää taipuneen kenraaliensa ajatustapaan, että Suomen itärajan takaiset tukikohdat oli tehtävä käyttökelvottomiksi.

Pääministeri Rangell oli jo tammikuussa 1941 hallituksen johtoon astuessaan rajannut tehtävänsä siten, että ulkopoliittikan hoito jäisi kokonaan presidentti Rytille. Rangell joutui kuitenkin myös sisäpolitiikan yhteydessä määrittämään kantansa aluelajennuskysymyksiin. Hän näkyy omaksuneen Rytin linjan, ja hänen alaisuudessaan toiminut tiedoituslaitos ohjasi määrätietoisesti propagandansa laajentumisen hyväksi. Ottaessaan vastaan yksityisten kansalaispiirien lähetystöjä Rangell joutui jarruttelemaan esityksiä, jotka ulottuivat yli sisärenkaan päämäärien.

Sisärenkaaseen kuuluvan ministeri Waldenin ajatukset sodanpäämääristä ovat jääneet melko lailla varjoon. Siitä päätellen, ettei hän esittänyt eriäviä mielipiteitä, lienee hänen linjansa ollut sama kuin Rytin ja Rangellin. Walden oli ylipäällikön luottamusmies hallituksessa ja myös hallituksen mielipiteiden välittäjä ylipäällikölle. Poliittisiin piireihin päin Walden tuki ylipäällikön sotilaallisia ratkaisuja. Tästä olkoon esimerkkinä hänen 16.9.1941 eduskunnassa esittämänsä käsitys: "Muurmannin rata venäläisten käsissä merkitsee Pohjolle kuolemaa - mitä pikemmin tämä oivalletaan, sen parempi."

Ulkoministeri Wittingin osuudeksi tuli varovaisen virallisen kannan esittäminen. Hän selitti von Blücherille, ettei Suomen päämääristä pitäisi keskustella. Witting ei itsekään näytä olleen kiinnostunut rajakysymyksistä. Hänen poliittinen linjansa oli olla nostattamatta saksalaisten epäluuloja suomalaisten aikomuksia kohtaan ja siten välttää muodollinen sitoutuminen Saksaan.

Ministeri Tanner oli sosiaalidemokraattiministereistä vaikutusvaltaisimman ja hän sai yleensä puolueensa johtoelimet kannalleen. Tanner kannatti ulkopoliittikassa mahdollisimman suurta varovaisuutta. Hän ei uskonut sodan päättyvän niin, että Suomen olisi mahdollista pitää Itä-Karjala hallussaan, eikä hän uskonut Suomen taloudellisen kantokyvyn kestävän "siirtomaan" tuomaa lisätaakkaa. Tanner mukautui kuitenkin kansallisen yksimielisyyden nimissä hallituksen politiikkaan ja - huolimatta presidentille ja hallitustovereilleen esittämistään kriittisistä mielipiteistä - hän tukikin sitä sekä "sisällä" eli puolueessaan että "ulkona". Rytin ja Tannerin välisissä keskusteluissa lienevät syntyneet Suomen politiikan hienovivahteiset määrittelyt, jotka

jättivät Itä-Karjalan kohtalon avoimeksi ja joihin koko eduskunta saattoi yhtyä marraskuussa 1941.

x x x

Suomen poliittisen johdon oli vuoden 1941 aikana määriteltävä linjansa tilanteessa, jossa Saksa oli Euroopan mantereeseen eittämättä mahtavin valtio. Kesäkuuhun 1941 asti Suomen oli otettava huomioon varsin painavana se vaihtoehto, että Saksa "möisi" Suomen Neuvostoliitolle eli luopuisi siitä taustatuen osasta, jonka se oli talven 1940/1941 aikana omaksunut. Tätä politiikkaa noudattaessaankin Suomen johdon kuitenkin onnistui välttää sellaiset sitoumukset, jotka olisivat muodollisesti pakottaneet Suomen sotaan Saksan rinnalle. Tätä Saksan ja Neuvostoliiton vaatimusten ja toiveiden välillä tasapainottelemisen kautta presidentti Ryti kuvaili kesällä 1941 kulkemiseksi pitkin kahden rotkon välistä kielekettä.

Saksan ja Neuvostoliiton sodan sytyttyä Suomen ulkopoliittinen asema selkeni. Suomi taisteli nyt Saksan rinnalla ja sen neuvotteluasema Saksaan nähden vahveni. Tätä osoittavat sotilaallisista ja taloudellisista kysymyksistä loppuvuodesta 1941 käydyt keskustelut. Saksa suostui tukemaan Suomea taloudellisesti voimatta kuitenkaan vaatia sotilaallisten ponnistusten lisäämistä.

Saksan rinnalla taistelemisesta huolimatta Suomessa ei suinkaan unohdettu sitä, että Saksan voitto maailmansodassa todennäköisesti uhkaisi myös Suomen demokraattista järjestelmää. Toisaalta katsottiin Saksan häviön Neuvostoliittoa vastaan käydyssä sodassa johtavan koko Keski-Euroopan ja pakostakin myös Pohjois-Euroopan joutumiseen neuvostojärjestelmän valtaan. Suomen johtomiesten mielessä näyttää eläneen epämääräinen kuva sodan ihanneratkaisusta: Saksa löisi Neuvostoliiton, mutta länsivallat pakottaisivat taloudellisten resurssiansa turvin Saksan hellittämään otteensa Euroopasta.

Demokratiansa säilyttämiseksi Suomi pyrki pitämään sisäisen rintamansa mahdollisen ehyenä, painottamaan Suomen demokratian pohjoismaisia perinteitä ja saamaan Ruotsin kanssaan yhteistoimintaan. Saksalle selitettiin, että Suomen vanha talonpoikaisdemokratia poikkesi suuresti läntisistä demokratioista, ja että Saksan olisi edullistakin olla puuttumatta Suomen demokratiaan. Maailma ja nimenomaan Euroopan valtiot uskoisivat paremmin Neuvostoliiton-sodan ristiretkiluonteeseen, kun voitaisiin osoittaa, että myös demokraattinen valtio taistelisi siinä diktatuurien rinnalla. Ruotsin suhteen Suomen yritykset eivät onnistuneet.

Suomalaiset ilmaisivat eri teitä Saksalle kiinnostuksensa siihen, millaiseksi n.s. Uutta Eurooppaa suunniteltiin. Ryti katsoi, että Euroopan tulliliitto ja muukin taloudellinen yhteistyö kävisivät sodan jälkeen välttämättömiksi. Hän muistutti kuitenkin Saksan lähettiläälle siitä, että uuden yhteenliittymän tulisi "pitää arvossa sitä mitä Euroopassa oli historiallisesti kasvanut", ja ettei olisi järkevää tehdä esimerkiksi Suomesta tällaisen yhteistyön rajoissa pelkkää maatalousmaata. Lähettiläs Kivimäki puolestaan otti lokakuussa 1941 Saksassa esille ajatuksen Euroopan yhdysvaltojen muodostamisesta Neuvostoliiton kukistumisen jälkeen. Tästä tavallaan EU:n edeltäjästä keskustelu jatkui vuoteen 1943, vaikka Hitler ei ollut asiasta kiinnostunut. Se kun oli hänen Uuden Eurooppansa vaihtoehto.

Saksan johto katsoi tarpeelliseksi yrittää hälventää Suomen ja muidenkin Euroopan maiden pelkoja. Hitler ilmoitti julkisesti, ettei Saksa yrittäisi puuttua muiden maiden sisäisiin asioihin. Myös suomalaisten kansallissosialistien toimintaa hillittiin. Euroopan uudelleenjärjestelyistä ei haluttu keskustella, mutta Suomeen ilmoitettiin maaliskuussa 1942, että Suomen pelko teollisuutensa puolesta oli aiheeton, koska tässä sodassa Saksan rinnalla sotivien valtioiden toiveet tietysti otettaisiin sodan jälkeen huomioon.

x x x

Stalingradin taistelujen päättyessä tammi-helmikuun vaihteessa 1943 Saksan musertavaan tappioon Suomen sisärengas päätti pyrkiä rauhaan mahdollisimman nopeasti, mutta koettaen samalla olla joutumatta sotaan Saksan kanssa. Tuossa vaiheessa arvioitiin Suomen rajamahdollisuudet perusteellisesti uudelleen. Ryti katsoi nyt, että rauhankeskustelujen pohjaksi oli otettava vuoden 1939 rajat. Niiden takana olevia alueita ei ollut "viisasta eikä tarkoituksenmukaista" tavoitella. Hän oli jo valmis luopumaan Lavansaaresta ja Seiskarista sekä vetämään rajaa Kannaksella kauemmas Leningradista. Mannerheimin käsityksen mukaan Kannasta oli luovutettava "Inon linjaa myöten".

Sisärengas suunnitteli jatkuvasti Itä-Karjalan pitämistä miehittettynä siihen saakka, kunnes yleinen rauhankonferenssi olisi ratkaissut kenelle se kuuluisi. Rytin mielestä itäkarjalaisille olisi joka tapauksessa taattava Tarton rauhansopimuksen edellyttämä todellinen itsehallinto. Parhaiten tämä hänen mukaansa toteutuisi, jos Itä-Karjalasta sodan jälkeen muodostettaisiin mandaattialue, jonka valvonta annettaisiin Suomelle tai jollekin kansainväliselle elimelle ja josta vähitellen muodostuisi puskurivaltio Neuvostoliiton ja Suomen väliin. Mannerheimkin piti mandaattiajatusta hyvänä ja alkoi Waldenin Rytille antaman kuvauksen mukaan jo "epäillä ns. kolmen kannaksen puolustuslinjaa ja rajaa". Hän taipui kuitenkin vielä kenraali Heinrichsin kannalle, kun tämä esitti, "että Laatokan rannikopuolustus aina oli kestänyt hyvin ja nyt myös Äänisen rannikopuolustusta voidaan katsoa aika lujaksi sekä kannaksilla rintamalinjojen takana on harvateinen erämaaseutu, josta tarpeen tullen voidaan viivytystaisteluja käyden vähitellen vetäytyä - -".

Rytin mielestä Muurmannin rata oli taattava kansainvälisen liikenteen käyttöön. Radan asema olisi järjestettävä kansainvälisellä sopimuksella. Tämä olisi tärkeää myös siksi, ettei Neuvostoliitto vastaisuudessa pääsisi esittämään Suomelle radan turvaamisen verukkeella "kohtuuttomia vaatimuksia". Ryti toivoi kansainvälisten elinten valvonnan antavan Suomelle sitä turvallisuutta, jota kolmen kannaksen linjan haltuunotolla oli tavoiteltu. Mannerheim epäili kuitenkin tällaisen epäonnistuvan, koska Neuvostoliitto oli hyvin herkkätuntoinen Muurmannin radan statuksen suhteen.

Vielä syksyllä 1943 Suomen poliittinen johto toivoi voivansa aloittaa rauhankeskustelut Neuvostoliiton kanssa vuoden 1939 rajojen pohjalta. Kesällä 1943 sisäpiirin keskusteluissa toivottiin Suomelle Kannaksella tehtävien tarkistusten ja eräiden Suomenlahden saarten luovutusten korvikkeeksi suurin piirtein ns. Kuusisen rajan mukaisesti Itä-Karjalasta "suomea puhuvien karjalaisten asuma-alueita". Kuusisen rajallahan tarkoitettiin sen alueen itärajaa, joka oli Molotovin ja O. W. Kuusisen 1939 allekirjoittamalla sopimuksella siirretty Suomeen kuuluvaksi, osapuilleen siis vuoden 1941 "rauhantavoitteiden" vaihtoehtoa 1.³ Tämän epäedullisempaan ratkaisuun presidentti, ylipäällikkö ja hallituksen ulkoasiainvaliokunta eivät olleet valmiit menemään. Tuolloinkin ylipäällikkö arvioi, että armeijaa olisi vaikea saada suostumaan Syvärin ja Maaselän kannasten luovuttamiseen, niin kauan kuin maailmansota kestäisi.

Suomen yleinen mielipide luopui kolmen kannaksen rajojen ajatuksesta hitaammin kuin sisärengas. Lopullisesti tämän raja-ajatuksen murskasi vasta Neuvostoliiton kesäkuussa 1944 Kannaksella alkanut suurhyökkäys.

¹ Mannerheim muisteli kesäkuussa 1942 niitä "hyväntahtoisia neuvoja ja viestejä, joita Teiltä, Herra Valtakunnanmarsalkka, meille erikoisen kriittisissä kohtalonvaiheissa sain ja joiden arvo minulle ei pienene siitä, ettei niiden noudattaminen aina ollut mahdollista."

² Kesäkuussa 1940 oli sekä Berliinistä että Tukholmasta ulkoministeriölle raportoitu "kansallissosialistien päämajassa" Berliinissä nähdystä rajasuunnitelmista. Yksi niistä lähti silloisesta tilanteesta, ja sen mukaan Norja olisi liitetty Saksaan ja Suomi olisi vuoden 1940 rajojensa sisällä kuulunut Saksan johtamaan tulliunioniin. Mutta toinen kartta oli paljon fantastisempi. Siinä koko Etelä-Norja Trondheimin pohjoispuolitse oli muodostettu Saksan protektoraatiksi, mutta Pohjois-Norja, Ruotsi, Suomi ja mahdollisesti myös Islanti oli yhdistetty uudeksi suureksi Ruotsin-Suomen valtakunnaksi, johon kuuluisi myös Kuolan niemimaa ja Itä-Karjala ja jonka raja kulkisi Vienanmereltä Äänisjärven kautta Laatokkaan. Näistä kartoista edellinen vastasi paremmin vuoden 1940 todellisuutta, sillä valtakunnanmarsalkka Göringin tiedetään vuonna 1940 sanoneen, että Norja liitettäisiin Saksaan. Lokakuussa 1940 oli saatu valtiollisen poliisin kautta toisentyypistä informaatiota. Se perustui saksalaisen geologin

ja lehtimiehen F. W. Borgmannin syys-lokakuun vaihteessa "eräälle henkilölle" näyttämään karttaan, johon oli vedetty suora viiva Narvikista Kantalahteen. Borgmann oli selittänyt saksalaisten vakavissaan suunnittelevan Pohjois-Norjan, Ruotsin pohjoisimman kärjen, Pohjois-Lapin ja Kuolan niemimaan ottamista haltuunsa. Hän oli kertonut, että Suomi saisi korvaukseksi "sodassa 1939–40 menetetyt maa-alueet takaisin ja lisäksi Kauko-Karjalan Vienanlahteen asti". "Kantalahden-Sorokan rannikko tulisi Suomelle, samoin Solowetsin saaret." Perusteluna näille suunnitelmille oli se, että Saksa tarvitsisi pohjoisessa olevia mineraaleja, kun taas Suomelle, joka oli maatalous- ja puunjalostusmaa, olisivat tärkeimmät Karjalan metsät. Borgmannin arvio oli, että Neuvostoliitto voitaisiin "ilmeisesti pakottaa luovutukseen ilman sotaa". -- Borgmannin kartan sisältö ei liene levinnyt valtiollisesta poliisista kuin vain harvojen henkilöiden tietoon. Ei ole sanottua, että presidentti Ryti tiesi siitä huhtikuussa 1941, vaikka ulkoasiainministeriön kansliapäällikkö olikin siitä jo ainakin heinäkuussa 1941 tietoinen.

³ Hieman laajempia tavoitteita Ryti oli samoihin aikoihin valmis esittämään saksalaisille. Saksalle ei pidetty tarpeellisena osoittaa todellisen pessimismin suuruutta, ja Saksan tuella Neuvostoliitolta ajateltiin saatavan suurempia myönnytyksiä kuin Suomen ja Neuvostoliiton kahdenkeskisin neuvotteluin. Ryti lähetti 23.6.1943 Göringille Suomen rauhanehdot, joihin sisältyi 1. vaihtoehtona silloisten rintamalinjojen mukainen raja lisätynä kuitenkin koko Kalastajasaarennolla (Petsamossa) ja 2. vaihtoehtona raja, joka jätti Neuvostoliitolle Leningradin turvallisuuden nimissä eräitä Suomenlahden saaria (ei kuitenkaan Koivistoa ja Suursaarta) ja Kannakselta alueen Inoa ja järviolueen eteläreunaa myöten - tätä Suomi oli jo vuonna 1939 ehdottanut - ja joka Vienassa ja Aunuksessa noudatti Kuusisen Suomen rajoja ja pohjoisessa vuoden 1939 rajaa. Ryti ilmoitti Suomen toivovan, että Saksa ottaisi Kuolan ja että Muurmannin rata ja Syvärin kanavan liikenne - Suezin tapaan - tulisivat kansainvälisen valvonnan alaisiksi.

Ryti katsoi, että ehtojen tuli olla näin "kohtuulliset", koska Suomi joutuisi jatkuvasti elämään Neuvostoliiton naapurina ja koska kaikkia kitkatekijöitä olisi siksi vältettävä. Merkittävää on se, että Ryti antaessaan "yksityisesti ja luottamuksellisesti" ehdot totesi, että ne hyväksyttäisiin Suomessa varmasti ja että niissä "toden tullen olisi tinkimisen varaakin".

Saksalaisten kannalta yllättävintä lienee ollut se, että näistä ehdoista ilmeni Suomen luopuneen tavoittelemasta Kuolan niemimaata, vaikka Saksa oli vuoden 1941 syksyllä luopunut siitä Suomen hyväksi. Rytin ja maaherra Hillilän 23.6.1943 käymistä keskusteluista näkyy kuitenkin, että näiden kahden ajatuksissa oli edelleen uusien kalastustukikohtien hankkiminen Jäämereltä ja jopa ("kun oikea tilaisuus") Ruijankin liittäminen Suomeen. Ehkä tällaiseen ajatteluun houkutteli toivo saada Suomi vapautetuksi sidonnaisuudesta suurvaltaristiriitojen Itämereen ja avatuksi Suomen talouselämälle pääsy pohjoisen kautta maailman avoimille merille.